

ZİYA GÖKALP'İN SOSYOLOJİ MİRASI ÜSTÜNE

Recep ERTÜRK*

Ziya Gökalp'in 130. doğum gününü anıyoruz. Bu anma toplantılarının gerçekleşmesi zaman zaman unutuluyor izlenimi verse de Ziya Gökalp'in unutulmadığının, kurduğu bölümün onun sosyoloji birikimi ile ilişkisinin sürdüğünün en açık kanıtıdır. Ekim 2004'te, 80. ölüm yıldönümünü anma amaçlı bilimsel toplantı yapılmıştı. Bu toplantıya sunulan bildiriler yayınlandı. Bu doğum gününü de anma töreni olarak değil bilimsel bir toplantı çerçevesi içinde gerçekleştiriyoruz.

Modern Türk toplumu ile Ziya Gökalp düşüncesi arasında kurulan çeşitli bağlantılar hiçbirimizin yabancı olduğu konular değildir. Ziya Gökalp'in toplum yaşantımıza bu etkisinin bütün yönleri ile kavranmasının onun sosyoloji mirasının anlaşılabilmesi ile mümkün olabileceğini düşünüyorum. Bu çerçevede Ziya Gökalp'in sosyoloji mirasını nasıl değerlendirmemiz gerektiği konusunu tartışma çabasında olacağım.

İlk sorumuz, Ziya Gökalp'in sosyoloji mirası deyince ne anladığımızın açıklığa kavuşturulması gereğidir. Elbette öncelikle Ziya Gökalp'in bıraktığı yazılı metinler aklımıza geliyor ama bununla sınırlı olmadığını belirtmek gerekir. Kaldı ki bu metinler konusunda çeşitli güçlüklerimiz vardır. TTK'nın başlattığı girişim yarım yüzyılı aşmasına rağmen tamamlanmadığı gibi, Kültür Bakanlığı'nın Ziya Gökalp'in 100. doğum yıldönümü çerçevesindeki tüm eserlerini yayınlama girişimi de tamamlanmamıştır. Ziya Gökalp'in mirasından genç kuşakların doğrudan haberdar olmasının ilk ve temel koşulu bu girişimlerin tamamlanmasıdır. Elbette Ziya Gökalp mirası ile ilgili kapsamlı değerlendirmelerin de...

Ziya Gökalp'in sosyoloji mirasının sadece yazılı metinleri ile sınırlı olmadığını belirttik. Ancak bunu tarif etmekte güçlüklerimiz olduğu gözden irak tutulmamalıdır. "Ziya Gökalp'in sosyoloji mirası tam olarak ne demektir?" sorusunu en geniş şekilde tartışmamız gerekmektedir. Günümüz Türk toplumunun ana doğrultusunun da karşılaştığı sorunların cevabına bu tartışma aracılığı ile ulaşabiliriz.

* Yrd. Doç. Dr., İ.Ü.E.F. Sosyoloji Bölümü

Ziya Gökalp, ülkemizde ilk sosyoloji kürsüsünün kurucusu olduğu gibi, sosyolojimizde de bir eğilimin başlatıcısıdır. Bu eğilimin sonraki dönemde toplum yaşamındaki etkisi nedeniyle Ziya Gökalp'in "resmi ideoloji" vs gerekçelerle hafife alınmak istendiğini göreceğiz. Belirtelim Ziya Gökalp'in en zor eleştirilecek yanlarından birisidir bu. Kendi kişisel serüvenine bakıldığında gerek Batı Avrupa siyasi partileri gerekse eski doğu Avrupa ülkeleri ideologlarını çağrıştırır bir yaşamöyküsü yoktur. Aksine, çok çeşitli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlükler yaşamı boyunca da peşini bırakmamıştır. Bu anlamda insan, fikir adamı, entelektüel Ziya Gökalp'in bile bütün bilgileri kapsar tam bir portresine sahip değiliz. Buna karşılık "resmi ideolog" vs sıfatlar yakıştırılarak küçümsenmek istenmesi anlaşılır değildir. Kaldı ki toplumda görüşlerinin kabul görmüş olması dünyada çok az düşünürü kismet olmaktadır. Görüşlerinin eleştirilmesinden, geçersizliğinin kanıtlanmasından yazarın sorumlu tutulması anlaşılır bir konudur. Ancak görüşlerinin kabul görmesi durumunda aynı şey geçerli midir?

Elbette elimizde çeşitli portreler var. Özel yaşamında kimi olayları öne çıkaran Ziya Gökalp portreleri veya düşünür olarak onu iki ayrı şekilde tarif eden yayınlar olduğunu hepimiz biliyoruz. Bunlar sosyologların çabası ile sınırlı değildir. Bu farklı portrelerin öne çıkan unsurlarının neler olduğunu yeniden değerlendirmemiz de gerekmektedir.

Sosyoloji mirasını tarif çabası da ona iltifat etmeyi amaçlamayan, Ziya Gökalp'in bulunduğu yerin, sosyoloji serüveninin koordinatlarını belirleme çabasıdır. Bu nedenle de öncelikle bir sosyoloji uğraşısıdır. Ziya Gökalp'in kendi eserleri, kendisinden sonra ölümünün her 5 ve 10'lu yıldönümlerindeki metinler, çeşitli anı kitapları içinde bir şekilde Ziya Gökalp'e yer verilmesi, belirtildiği gibi küçümsenmeyecek bir külliyatı önümüze çıkarmaktadır. Daha da öteye kendi edebiyat uğraşısı dışında Ziya Gökalp edebiyat eserlerinde ürünlerinde yer alan bir edebiyat kahramanıdır. Akademideki yerlerini Ziya Gökalp üstüne çalışmaları ile edinmeye başlamış yerli ve yabancı bilim adamları bulunmaktadır. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'ndan, Uriel Heyd'e değin bunun birçok örneği bulunmaktadır. Ülkemizdeki sayı ise hiç de az değildir. Belirtelim bunlar da Ziya Gökalp'in sosyoloji mirasının saptanmasında mutlaka hesaplaşılması gereken metinlerdir.

Sosyolojinin gerek özelliği, gerek çeşitli tanımları ve gerekse ülkemizdeki serüveni nedeniyle sözünü ettiğimiz mirasın da çeşitli nitelikler kazandığını görüyoruz. Baykan Sezer, Ziya Gökalp'in iki yönüne dikkat çekmiştir. Öğretici Ziya Gökalp ve sosyolog Ziya Gökalp. Her ikisi ile ilişkimizin bire bir örtüştüğünü söylemek gerçekten güçtür. Başta "ilmi içtima dersleri" olmak üzere ders notları bugün neredeyse hiç ilgi çekmezken, diğer eserlerinin sık sık yeni baskıları ile karşılaşmaktayız. Bazı metinleri ise ilk yayımlandığı zamandan sonra ilgi çekmemiştir. Bu anlamda Ziya Gökalp'in hala tüm eserlerinin basılmamış olması da sanki bütünlüklü bir çerçeve içinde Ziya Gökalp'i görmemize iyi bakılmadığını göstermektedir. Ama diğer yandan da her gün Ziya Gökalp üzerine bir yeni kitap çıkmakta, onun çeşitli yönlerini değerlendirmeyi amaçlayan makaleler yayınlanmaktadır. Diğer yandan da Batı literatüründe en fazla yer edinmiş, yabancı dillerde üstüne en fazla yayın yapılmış sosyoloğumuzdur Ziya Gökalp. Bu hem ülkemiz sosyologlarının yabancı dillerdeki yayınlarında hem de çeşitli ülkelerde ülkemiz toplum düşüncesi ve sosyolojisi üstüne çalışmalarda görülmektedir.

Ziya Gökalp'in sosyoloji mirası konusunda bir çerçeve ortaya koyabilmek için bu hatırlatmalardan sonra kimi soruları sorabiliriz.

İlk olarak sosyoloji uğraşısı, dışımızda doğan bu bilimin, alanındaki gelişmeleri toplumumuza aktarma, bu bilimin "gereklerine" göre toplumumuza yeni biçim kazandırma çabası ise bizim hala Ziya Gökalp'le uğraşıyor olmamız, ona takılı kalmış görüntüsü vermemiz gerçekten vahim bir durumun, bizim vahim durumumuzun göstergesidir. Toplum tarihsel bir süreklilikse bu süreklilik içinde bir durumdan yeni bir duruma geçişe temel olacak sorunların yeni baştan kavranması çabası ancak geçmiş ile bir hesaplaşma aracılığı ile gerçekleşecekse gerek yaşadığı dönem gerekse eserleri önemini korumaktadır. Bunları mutlaka bilmemiz gereği olduğu gibi yeni bir şey de ancak bunun hesaplaşması üstüne inşa edilebilecektir. Bu anlamda da Ziya Gökalp'in sosyoloji mirası bugüne devrolan toplum mirasımızın en önemli unsurunu oluşturmaktadır.

Sonraki dönem sosyologlarımıza, onların eserlerine baktığımızda söylemeye çalıştığımız bu görüntünün her şekli ile karşılaştığımızı görürüz. Bir yandan kuramsal çabayı "felsefi spekülasyon" olarak niteleyip sosyoloğun mutlaka sahada çalışması gerektiğini, sosyolojinin mümkün tek biçimi gören anlayışın temsilcileri, diğer yandan "gelişmiş dünyadaki en çağdaş bilgileri"

doğrudan aktarmayı sosyoloji sayan anlayış elbette dönüp Ziya Gökalp'e bakmak gereği duymayacaklardır. Ancak ne kadar yol aldıklarını da kendilerine sormaları gerekmektedir.

Buna karşılık bir diğer anlayış da Ziya Gökalp'in çerçevesinin içeriğini doldurmakla sınırlı olan çabadır. Bu çabanın daha önce birkaç kez tıkanmış olmasına rağmen yeniden yeniden tekrarı ile ne kadar yol aldığı da ortadadır. Esas olarak Ziya Gökalp'e ilgi Batı'dan çeşitli dönemlerde aktarılan kimi paradigmlar çerçevesinde yürütülmek istenmiştir. Sosyolojimizde bir eğilimin de temsilcisi olması nedeniyle uzun dönem "Durkheim sosyolojisi" ile ilişkisinden dolayı eleştirilmiştir. Yine son dönemde ortaya çıkan totaliterlik-otoriterlik tartışmaları, sivil toplum tartışmaları bir biçimde Ziya Gökalp eleştirisi üstüne şekillenmiştir.

Çağımız dünyası içindeki yerimizi temellendirmek için yapılan bu tartışmalar, çağdaş dünyadaki trendlere bağlı olarak "çok önemli çalışmalar" olarak görülebildiği gibi trendlerin değişimi ile de önemsiz görülebilmektedir. Başka şekilde söylersek, temeli bize ait olmayan tartışmalara katılıp, o tartışmalarda kendi toplum birikimimiz çerçevesinde tutum temellendirmek arayışı koşullar değişince anlamını yitirmiştir.

Ziya Gökalp Türk toplumunun sürekliliğinin şahsında ifadesini bulan düşündürdür. Cumhuriyetle başlayan eski-yeni ayrımına rağmen hem eski dönemin hem yeni dönemin en etkili düşünürü Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp'in bölümümüzün kurucusu olarak bizim için özel önemi bir yana bırakılırsa bile çabasının, sosyoloji uğraşısının bütünüyle anlaşılması gereği sözünü ettiğimiz tutumlar çerçevesinde mümkün olmamıştır. Buna karşılık Ziya Gökalp geçen zamana karşı en dayanıklı sosyoloğumuz olmuştur. Daha da öteye 20. yüzyılın en önemli Türk düşünürü olarak nitelenmektedir.

Ziya Gökalp Türk toplum yaşamında ve Türk düşüncesinde kazandığı yeri görüşleri, sosyoloji çabası aracılığı ile kazanmıştır. Bu bakımdan Ziya Gökalp'in görüşlerinin temelini özelliklerinin bilinmesi gerekmektedir. Ancak gerek hocalarımızın gerekse yerli-yabancı birçok yazarın çabaları bunun çok da kolay olmadığını bize göstermektedir.

Konuyu saptamada bir kolaylık olması açısından kendi döneminin bir sosyoloğu ile Sabahattin Bey ile karşılaştırmalı olarak görüşlerinin ve tutum alışlarının gelişimini ele aldığımızda kimi sonuçlar çıkarabileceğimizi düşünüyoruz. Sabahattin Bey ve Ziya Gökalp imparatorluk döneminin etkili iki sosyoloğu, iki düşünürü olduğu gibi mevcut çekişme içinde de iki farklı tarafın sözcüsüdürler. I. Dünya savaşı sonu görüldüğünde Sabahattin Bey Türkiye'ye dönmüş ve "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?"i yayınlamıştır. Aynı günlerde Ziya Gökalp de daha önce Türk Yurdu'nda yayınlanmış olan makalelerini "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" başlığı altında kitap olarak yayınlamıştır. Görülebileceği gibi her iki düşünürde de bir tutum değişikliği söz konusu değildir. Tutum değişikliği olmaması yanında eski çerçevede ısrarlıdır. Tutum değişikliğinin olması bazı toplumsal ve siyasal olayların gelişimi ile birlikte mümkün olmuştur. Ziya Gökalp Malta'ya gönderilirken Sabahattin Bey baştan karşı çıktığı Milli Mücadele'ye müdahil olmaya çalışmıştır. Kişisel olarak etkili olduğunu söylemek güçtür. Ancak aynı şeyi görüşleri için söyleyemeyiz.

Ziya Gökalp, Malta dönüşü önce Diyarbakır'a ardından da davetle Ankara'ya gelmiş ve yeni tutuma destek olmuştur. Türkçülüğün Esasları bu sonraki dönemin ürünüdür. Ziya Gökalp yeni koşullarda çok etkili olamasa da yeni çerçevenin içinde yer alacak şekilde görüşlerinde düzeltmeler yapma gereği duymuştur. En belirgin olanı eski panturkist siyasetin sözcüsü, bunu "uzak ideal" olarak bilinmez bir geleceğe ertelemiştir. 1924 yılında da vefat etmiştir. Sabahattin Bey ise 1924'te yurt dışına çıkarılmıştır. 1944'te Türkiye'nin yeni koşullarda yerinin neresi olduğu konusunda yayınlama girişiminde olduğu yazıya değin de herhangi bir yazı yazma girişimi içinde olmamıştır. Ancak '20'li ve '30'lu yıllar içinde damadı ve bir dönem sekreterliğini üstlenmiş olan Satvet Lütfi Tozan'ın "işadami" olarak devlet madalyaları ile ödüllendirilmiş etkinlikleri vardır.

Eski dönemin bu iki düşünürünün serüvenine baktığımızda Sabahattin Bey'in tutumunda herhangi bir değişiklik olmadığı görülecektir. İmparatorluk sona erse de milli devlet olarak tarih sahnesinde yer alsak da bizim hangi toplumlarla ilişki içinde yer almamız gerektiği konusunda bir tutum değişikliği söz konusu değildir. Buna karşılık Ziya Gökalp, Türk toplumunun dünya üstündeki yerindeki değişimi ve gelecekteki yerini "Türkçülüğün Esasları"nda dile getirmiştir. Sabahattin Bey ise Türk toplumunun edinmesi gereken yerin

bulunduğu inancını korumuş olmalı ki yazma çabası içine girmemiştir. Ziya Gökalp, Milli Mücadele sonrasında ve 20. yüzyılın çerçevesi içinde edinilen yeri tartışma konusu yapmamakla birlikte belirsiz bir gelecekte Türk toplumunun dünya üstündeki yeri sorununun yeniden gündeme geleceğinin farkındadır. O nedenle gelecekte Türk toplumunun dünya üstündeki yeri ve konumunun alacağı biçimi bir İngilizle söyletme gereği duymuştur. Söz konusu dönemde Batı dünya egemenliğinin denetimi İngilizler eliyle yürütölmektedir.

Ziya Gökalp'in sosyoloji mirasını tartışırken esas üstünde durmamız gereken de bu noktadır: Türk toplumunun dünya üstündeki yeri sorunudur. En azından geçen zamanda ne kadar yol alındığının ya da alınmadığının saptanması, bu sürede Türk toplumunun aldığı yolun bilinmesi, bundan sonraki tutum alışlarının da temelini oluşturacaktır. Ziya Gökalp'in gerek kendi metinleri, gerek onun üstüne yapılmış çalışmalar, gerekse onun Türk toplum yaşamını etkileyen tüm yönlerinin saptanması şimdiki sorunlarımız önünde toplumumuzu daha donanımlı kılacaktır.

Mart 2006

ABSTRACT

It is a difficult subject matter to describe and to define the contours of the sociological heritage of Ziya Gökalp. We tried to realize this in this text. Ziya Gökalp and his contemporary, Mehmet Sabahattin Bey, although they were the founder sociologists of two alternative tendencies had a lot of common aspects at the beginning. Beside the paralelisms that can be seen in their social lives and political struggles, it is possible to find some common aspects in their sociological activities. It is a well known issue that they both give references on French sociological texts. But the most important point is the common title of a general inference from their sociological mentalities. We can easily say that, both Ziya Gökalp and Mehmet Sabahattin Bey, are principally the sociologists of a problemed empire. Besides finding solutions for the problems of the empire, they were in search for remedy to the problems confronted by Turkish society. And the common frame that would unite them was to give a place to Turkish society in existing relations. After the belief that this place was found,

Sabahattin Bey didn't write another word. But Ziya Gökalp, although not debating on this place, knew that the problem of Turkish society's place in the world would come again to agenda in an unknown future. It is the real aspect that must be underlined in Ziya Gökalp's sociological heritage.

Key Words: *Sociological heritage of Ziya Gökalp, sociology in Turkey.*